

Bóhm Kornél

SZÓ, SZÓ, SZÓ – DE A VELEJE?

Szómágia használata a közbeszédben és a kríziskommunikációban¹

Absztrakt

A nyilvánosan folytatott kommunikációban bevett gyakorlat, hogy a diskurzusban eltérő érdekekkel rendelkező szereplők megpróbálnak pozíciót foglalni maguk számára, kísérletet tesznek arra, hogy már a szóhasználatban is előrefeszítsék, hogy a bírálók szemében ki legyen a pozitív, illetve a negatív szereplő. A politikai kommunikációban és a vállalati kríziskommunikációban egyaránt kulcsfontosságú tényező, hogy melyik fél szóhasználatát, fogalomkészletét fogadják el, használják a vitatkozó felek. A jól eltalált, és a másik félre sikeresen ráerőltetett megnevezés-használat pusztán az általa keltett asszociációk segítségével képesek befolyásolni a vita kimenetelét. A gyakorlati szempontokban jártas szakértők emiatt a kipattanó, vagy várhatóan kipattanó ügyeket már a nulladik pillanatban megpróbálják az általuk képviselt fél számára kedvező módon elnevezni, az ügyet keretbe helyezni, hogy a későbbiekben hatékonyan tudják a közéleti diskurzust tematizálni. A szómágiának nevezett eljárás egyértelműen a manipuláció – itt nem negatív kontextusban használatos – eszköztárába tartozik. Az amerikai szakirodalomban és a mindennapi valóságban egyaránt az ügyek szóhasználatának megválasztása, megváltoztatása, ezáltal az egyes ügyek beállítása, asszociációs körének befolyásolása speciális gyakorlati tudással rendelkező kommunikációs szakértők, az ún. spin doktorok hatáskörébe tartozik. A cikkben releváns hazai és nemzetközi példák segítségével mutatom be a szómágia eszköztárának működését, és megvizsgálom, lehetséges-e valamiféle tipizálást létrehozni, egyfajta szabályszerűséget megállapítani, hogy mikor, milyen körülmények együttállása során, milyen módon lehet sikeres ez az eszköz, és mikor tűnik kevésbé sikerültnek a módszer alkalmazása.

Leforrázta a közpolitika iránt érdeklődő közvéleményt az Emberi Erőforrások Minisztériumának Sajtó- és Kommunikációs Főosztálya által készített Szótár. „Az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei” címre hallgató belső anyag nyilvánvalóan nem a széles közvélemény számára készült, így a kormányzati kommunikáció kiszivárgott dokumentuma a maga valóságában mutatta be, leplezte le a kommunikációért felelős szakemberek elképzeléseit.

---

¹ Készült az Integrált Érvelés Tanulmányok (OTKA K-109456) pályázat keretében.

A tizenhárom oldalas anyag összefüggő, szöveges részt sajnos nem tartalmaz, így a szótár mögött álló elképzelés elméleti háttere nem ismerhető. Amit tudunk, hogy a dokumentáció témakörönként, szerkezetileg elválasztva részletezi a felsőoktatás, a szociális ügyek, a gyermekvédelem és más területek használható és tiltott kifejezéseit. A sajtó és az internet népe természetesen tobzódott a szótár jelentette kincsesbányában, nem győzték felidézni a *szegénység* kifejezés tilalmas voltát, amit a nélkülözés, rászorultság szavakkal kell helyettesíteni. (Kósa 2015) A *szegregált* helyett a periférikus vagy kiszorult a helyes megnevezés. A *menhely* immár krízisközpont, a *segély* pedig támogatás.

A helyzet fonákságát és a kikerült anyag fanyar fogadtatását minden bizonnyal az okozza, hogy a megélt valóság és a súlyosan eufemizáló szóhasználat nem fedik egymást. A politikailag korrekt elnevezések csak elfedik, de nem változtatják meg a valóságot, ami szómágia, „varázslás”. (Coombs 1995) Ebben a tekintetben sincs persze új a nap alatt: a rendszerváltás előtt is készült tiltott szavak listája az újságok szerkesztői számára. Az EMMI szótár kapcsán gyűjtött össze néhány érdekességet Murányi Gábor (2015) az előző rendszer potentátjainak fülét sértő, és emiatt tilalmas kifejezésekkel kapcsolatban. „Ne használja a sajtó az öregek napközi otthona kifejezést” – utasította a főszerkesztőket az MSZMP agitprop osztályának vezetője, Lakatos Ernő 1986-ban. Indoklása szerint az öreg sértő jelző az idősekre nézve. (Vesd össze a ma elterjedt „szépkorú” kifejezéssel!) Pár héttel később a válságághozat kifejezést tiltották le, és hasonló megfontolásból nem lehetett használni a hatvanas évek végétől a szegény szót, mert szegények a jelen valóságában nincsenek. A pártbizottságok szerint kábítószert élvezők („szipusok”) sem léteztek, és mikor a problémát már nem lehetett palástolni, akkor is szórványjelenségnek minősítették a pszichotrop anyagokkal és szerves oldószerekkel való veszélyeztetettségben érintett fiatalok létezését. Később tiltólistára került a „szépségverseny” kifejezés, majd felszólították a sajtó képviselőit, hogy az egyik nagy reménnyel indult szovjet-amerikai tárgyalás kapcsán ne használják a „sikertelen, eredménytelen stb. jelzőket”.

A nyilvánosan folytatott kommunikációban bevett gyakorlat, hogy a diskurzusban eltérő érdekekkel rendelkező szereplők megpróbálnak pozíciót foglalni maguk számára. Kísérletet tesznek arra, hogy már a szóhasználatban is előfeszítsék², hogy a bírálók szemében ki legyen a pozitív, illetve a negatív szereplő. A politikai kommunikációban és a vállalati kríziskommunikációban egyaránt kulcsfontosságú tényező, hogy melyik fél szóhasználatát, fogalomkészletét fogadják el, használják a vitatkozó felek. A jól eltalált, és a másik félre sikeresen ráerőltetett megnevezés-használat pusztán az általa keltett asszociációk segítségével képes befolyásolni a vita kimenetelét. A gyakorlati szempontokban jártas szakértők emiatt a kipattanó – vagy várhatóan kipattanó – ügyeket már a nulladik pillanatban az általuk képviselt fél számára kedvező módon próbálják meg elnevezni, keretbe helyezni, hogy a későbbiekben hatékonyan tudják tematizálni a közéleti diskurzust. (Török 2005)

Szómágia a napi gyakorlatban

A szómágiának nevezett eljárás egyértelműen a manipuláció – itt nem negatív kontextusban használatos – eszköztárába tartozik. Az amerikai szakirodalomban – és a mindennapi valóságban egyaránt – az ügyek szóhasználatának megválasztása, megváltoztatása, ezáltal az egyes ügyek beállítása, asszociációs körének befolyásolása a speciális gyakorlati tudással rendelkező kommunikációs szakértők, az ún. spin doktorok³ hatáskörébe tartozik. Cikkemben

² Az előfeszítésről (priming) bővebben l. David McRaney (2013)

³ Egy lehetséges definíció: (politikai) események/intézkedések szépítő/elfogadtató magyarázatára alkalmazott kommunikációs tanácsadó. (Merriam-Webster 2015)

releváns hazai és nemzetközi példák segítségével mutatom be a szómágia eszköztárának működését. Lehetséges-e valamiféle tipizálást létrehozni, egyfajta szabályszerűséget megállapítani, hogy mikor, milyen körülmények együttállása során, milyen módon lehet sikeres ez az eszköz, és mikor tűnik kevésbé sikerültnek a módszer alkalmazása? „Aki figyelemmel követi a nyilvános vitákat, tudja, milyen harcok dúlnak a megfelelő terminológia kiválasztásáért. Gondoljunk például az abortuszkérdésre: embrióról beszélünk vagy még meg nem született gyermekről? A különböző nézőpontok képviselői mind a saját terminológiájukat próbálják keresztülvinni, mivel az – tudatosan, vagy tudat alatt – befolyásolja az emberek látásmódját az adott kérdéssel kapcsolatban. Vigyázz arra, nehogy átvedd a másik fél szóhasználatát, mert ezzel kedvezőtlen irányba fordíthatod a vitát” – fejtegeti Jonathan Herring. (Herring 2013) Hozzátehetjük, hogy az említett küzdelemnek létezik egy igen modern, informatikai kiterjesztése, amelyet „hashtag”-nek nevezünk. A hashtag magyarul a kettőskereszt (#) szimbólumnak felel meg, az amerikai közbeszédet sokszor meghatározó Twitter közösségi oldalon ilyen jelekkel jelölik az éppen tárgyalt ügyet. Belátható, hogy a szereplők szempontjából nem mindegy, hogy egy adott ügy milyen kulcsszó, milyen „tag” mentén zajlik az internetes térben, így már az ideálisnak remélt hashtages megnevezésért is csata zajlik.

Jelen tanulmányomban azt mutatom be, hogy a szómágia gyakorlata rendkívül elterjedt és tudatos eleme a politikai kommunikációnak. Azt is állítom, hogy a szóhasználat, az adott dolog, esemény megnevezése sokszor kifejezetten kulcskérdés az arról disputát folytató felek között, és ha egymást nem is, a közvéleményt befolyásolni tudják a számukra kedvezőbb konnotációjú szavak használatával.

A Biblia legelső soraiban, a Teremtéstörténetben megnevezés által nyerik el valójukat a megteremtett dolgok és lények. Isten, a teremtés cselekedete után, mindig elnevezi teremtményét, legyen az ég, föld, csillag, növény, állat vagy ember. A név, a pontos elnevezés, a definíció az azonosság vagy önazonosság egyik (ha nem is kizárólagos) eleme. A zsidó-keresztény kultúrkörben a keresztelő vagy névadó ünnepség majdnem olyan súlyú esemény, mint maga a születés; így nyer nevet magának az újszülött vagy akár a már felnőttként megtérő személy. Shakespeare úgy érvel Júlia nevében, hogy „Mit rózsának hívunk (sic!): Bárhogy nevezzük, *éppoly illatos*.”⁴ Tehát egyfelől vitatja a név jelentőségét, másfelől pedig rávilágít arra, hogy a dolog lényegi, legbenső veleje független a névtől. Más kérdés, kívülről nézve az elnevezés befolyásolja-e megítélésünket az adott dolog lényegi, legbenső veleje iránt, vagy sem. A politikai kommunikáció mindenképpen azt állítja, hogy az elnevezés bizony rányomja bélyegét arra az asszociációs láncra, amelyet az adott dolog, esemény a befogadók fejében kelt.

A megnevezés percepciókra gyakorolt hatását úgy is érzékeltethetjük, hogy egy addig nem ismert szóról megpróbáljuk kitalálni, hogy „hova is kell tenni”: pozitív vagy negatív árnyalattal ruházzuk fel. Meg tudjuk ítélni, hogy egy virágnak vagy egy új, gyógyíthatatlan betegségnek az elnevezésével állunk szemben. Maga a kifejezés előkészít abban a tekintetben, hogy miként fogunk gondolkozni róla már az első pillanatokban. A rutin, a tapasztalat segít osztályozni fejünkben a szótárunkba újonnan bekerülő kifejezéseket.

Miről legyen szó?

A pontos elnevezésért folyó kommunikációs küzdelem előtt már több közbeszédre irányuló ütközet is lezajlott. A politikai közbeszéd egyik kulcseleme ugyanis az agenda setting, vagyis az aktuálisan tárgyalt témák irányítása, napirendre vétele és tartása, vagy épp leszorítása

---

⁴ Ford: Mészöly Dezső

onnan. Amelyik fél a saját maga számára fontos tematika szerint képes meghatározni a közbeszédet, az közelebb kerül a politikai csaták megnyeréséhez. Egy miniszterelnök számára nem mindegy, hogy a menekültekről, bevándorlókról szól-e a közbeszéd vagy egy titkosított atomerőmű szerződésről. (Windisch 2015) A napirendet azonban nem demokratikusan javasolják, hanem ráerőltetik a közvéleményre: abból lesz „agenda”, amire a többség ráugrik, amire a média ráharap. Ami érdektelenségbe fullad, még ha fontosabb volna is, eltűnik a politikai süllyesztőben. A közfigyelemért folyó harc folyamatosan zajlik, az egyes témák, témakörök küzdenek egymással. Ahogy Alan Kelly is rámutat, sokszor egy-egy valós tartalom nélküli gumicsont foglalja el a média híradásainak nagyobb részét, máskor jelentősebb kihatású ügyek határozzák meg a közbeszédet. (Kelly 2006)

A cikk nagyobb figyelmet szentel a már napirenden szereplő témák szóhasználatának, elnevezésének, azonban szükséges röviden kitérni a szómágiával rokon politikai kommunikációs, spin doktor eljárások megemlítésére is. Az egyik ilyen elem az angol szakirodalomban „non-denial denial”-nek nevezett műfaj, amikor az adott politikai szereplő úgy tagad valamilyen kellemetlen ügyet, hogy formailag tagadásnak hangzik, de tartalmilag már nem állja ki a vizsgálatot. (Froomkin 2014) Magyarországon ilyen ügy volt a „Fidesz cégek”⁵ vagy a „taggyűlés”⁶ kifejezés megtámadása, ami a feltárt botrányok valóságtartalmát nem vitatta, de a kifejezés (bíróági) diszkreditálásával sikerült visszaverni a politikai botrányt. A világ közvéleményét még ennél is jobban izgatta Monika Lewinsky és Bill Clinton afférja, amelynek során az amerikai elnök azt állította: „I did not have sexual relations with that woman” („Nem volt szexuális kapcsolatom azzal a nővel”), ami alatt ő nemi aktust értett, de a valóban megtörtént, és végül elismert szexuális cselekményt nem értette bele a nemi aktusok sorába.

A második megemlítendő eljárás a „non-apology apology”, vagyis a valójában nem megbánást mutató bocsánatkérés. (Nguyen 2014) Fentihez hasonlóan a bocsánatkérés formailag itt is az, aminek szánják, de a tartalmi elemzés már rámutat arra, hogy ez nem volt valódi bocsánatkérés vagy a hiba elismerése. Az ide kapcsolódó kifejezések például a következők szoktak lenni: „ha bárkit is sértett volna...”, „ha bárkiben az az érzet keletkezett...”, vagy éppen „történtek hibák...”.

A szómágia tárgyalása előtt érdemes a rossz hírek eltemetésére, elégetésére is gondolni, ami szintén az agenda setting körébe tartozik. Az eljárás lényege, hogy egy politikai aktor a kedvező pillanatra várva, valamilyen súlyosabb ügy farvizén helyez el egy számára kellemetlen hírt, tudván azt, hogy a botrány vagy a felháborodás nem lesz olyan jelentős, ha a közfigyelem homlokterében éppen más van. Ebbe a műfajba bele is lehet bukni, persze csak akkor, ha a terv – az EMMI szótárhoz hasonlóan – kiszivárog. Jo Moore kommunikációs tanácsadó például a szeptember 11-i merénylet napját látta alkalmasnak, hogy a brit kormány gyorsan bejelentsen egy kellemetlen, új adófajtát, de mesterkedésre fény derült, és Moore-nak mennie kellett. Ha hazai példát keresünk, nem kell messzire mennünk: Áder János köztársasági elnök a pápa sikeres megválasztása utáni 30. percben jelentette be, hogy aláírja a

⁵ 1995 és 1997 között tucatnál is több veszteséges, adótartozással és köztartozással rendelkező Fideszhez kötődő gazdasági vállalkozást adtak el papíron fiktív, külföldi állampolgároknak. A bíróság előtt a Fidesz-cég kifejezést támadták meg az érintettek, vagyis nem a tényeket vitatták, hanem egy kifejezési formát. Bővebben l. Ószabó Attila és Vajda Éva cikkében. (Ószabó–Vajda 1999)

⁶ Orbán Viktor hivatalban lévő miniszterelnök jegyzőkönyvek tanúsága szerint aktívan részt vállalt, állást foglalt egy állami pénzekből is gazdálkodó tokaj-hegyaljai beruházás irányításában, a bíróság előtt azonban nem ezt a tényét, hanem azt támadták meg az érintettek, hogy a jegyzőkönyvek nem „taggyűlésen” készültek. Bővebben l. Rajnai Attila riportjait. (Rajnai 2003, Rajnai 2005)

közvéleményt végletesen megosztó, úgynevezett negyedik alkotmánymódosítást. (Török 2013) A pápa megválasztása nagyobb fajsúlyú, ráadásul pozitív esemény volt a közvélemény életében, így a megosztó politikai döntés nem kaphatott akkora hangsúlyt, mint bármilyen más esetben.

Kálmán László nyelvész rámutat: „a kulcsfogalmak lefoglalása klasszikus politikai kommunikációs probléma, bizonyos hívószavak kisajátítása és használata mindenhol megtörténik. Amerikában ez a hetvenes évek óta közhely, a magyar társadalmat viszont meglepte, amikor ezzel a nyelvi lerabló stratégiával szembesült. Az USA-ban az „érték” szó volt az, amit Reagan kampányában elkezdtek terjeszteni, és elérték, hogy a fogalom kizárólag a jobboldalhoz kötődjön. Nálunk ugyanez történt a „polgár”-ral, de ez is több mint tízéves történet, anélkül, hogy a szót bárki is vissza tudta volna venni. „[...] az ellenzék nem megnevezi a mai rendszert és annak különböző vonásait, hanem értelmiségi módon körülírja, ami hosszú is, meg bonyolult is ahhoz, hogy az emberek fülében megragadjon. Persze amit mondanak, eleve kevesekhez jut el”. (Idézi Szénási 2013) A nyelvész a szómágiával szembeni védekezés vagy ellentámadás lehetőségével kapcsolatban is állást foglal, amikor úgy fogalmaz: „(az ellenzékiek) ugyanazokat a szavakat, elnevezéseket használják, és ezzel félig már rabok is. Talán csak a „röghöz kötés” nyelvi ötlete kivétel. [...] Az ellenzéknek például nem lenne szabad a rezsicsökkentés szót átvennie. Találjon helyette egy gunyoros variánst” – ajánlja Kálmán, ami alátámasztja azt az állítást, hogy a nyelvi keretek diktálása, a másik félre való ráerőltetése rögtön egyoldalúvá teszi a vitát, míg a szóhasználat el nem fogadása, új alternatíva bedobása új mederbe terelhet egy vitát. (Utóbbira példa a trafikmutyi kifejezés sikeres köztudatba emelése, vagy az utóbbi időszakban az *internetadó* kifejezés használata a *távközlési adó kiterjesztése* kormányzati szóhasználati javaslat helyett.)

Krízis és kommunikáció

A szóhasználat jelentősége a kríziskommunikációs szakterület egyes irányain belül eltérő lehet. Az egyik egységet az olyan valós krízisek jelentik, amelyek esetében például emberéletek lehetnek veszélyben. Jellemzően ilyenek a természeti csapások, katasztrófák, súlyos ipari balesetek, terrorista cselekmények. A kommunikátorok szóhasználatára ilyenkor a higgadtság, a tárgyyszerűség, az informatív elemekből építkező kommunikáció a jellemző. Ide tartozik, hogy a közvéleménynek sokszor új fogalmakkal kell megismerkednie, ami tovább növeli a kommunikátor felelősségét (pl. cunami). A higgadt, komoly és tárgyyszerű megközelítés elengedhetetlen. A témáról kommunikáló szervezet egyszerre felelős azért, hogy ne törjön ki indokolatlan pánik a közvéleményben, és azért, hogy ne is vegye senki félvállról az esetleg fenyegető veszélyt. Az objektív tájékoztatás, a katasztrófa – vagy további áldozatok – elkerülése miatt informatív, ha szükséges, cselekvésre készítő kommunikációra van szükség.

A kríziskommunikáción belül most nagyobb terjedelemben tárgyaljuk az elsősorban reputációt érintő, a jó hírnevet fenyegető ügyekben jellemző szóhasználatot. Nyilvánvaló, hogy az ilyen ügyek társadalmi megítélésében fontos szerepet játszik, hogy a tárgyalt téma milyen percepciókat kelt, milyen asszociációkat ébreszt a közvéleményben. Az ilyen esetekben – részben a szereplők, részben a média részéről – szinte a fentivel tökéletesen ellentétes megközelítést találunk. Míg a valós katasztrófák esetében a higgadtságot, megfontoltságot említettük, a közéleti botrányok esetében sokkal jellemzőbbek a bombasztikus jelzők, a harsány kommunikáció. A védekező oldal esetében gyakori a bagatellizálás, az eufemizálás. A szóhasználat megválasztásakor – különösen, ha az felelősöket, „bűnösöket” is pellengérré állíthat – rendkívül fontos, hogy az adott kifejezés tárgyalja-e, árnyalja-e a felelősség kérdését. Példának vehetjük a 2005-ös botrányba fulladt érettségi lebonyolítását. Egy kikerült tételsor – és az internet teljes körű elterjedtsége – miatt az érettségiző diákok előre tudták a magyar érettségi tételét, és volt idejük segítséggel

felkészülni, előre kidolgozni a válaszokat. Az utolsó pillanatban történt módosításon múltott, hogy a matematika érettségi nem ugyanerre a sorsra jutott. A politikai ellenzék – és a közvélemény maga – is érettségi botrányról beszélt, ami természetesen az akkori Oktatásügyi Minisztérium felelősségét foglalta magában. Az érettségiért felelős minisztérium volt képtelen a feladata ellátására, ők voltak a hibások azért, hogy az érettségi botrányba fulladt. A minisztérium spin doktorai azonban egy új kifejezést vetettek be a politikai küzdelemben; ők sem botrányról, sem érettségiről nem beszéltek. A minisztérium szóhasználatában felbukkant a „tétellopási ügy” kifejezés, amely egyszerre bagatellizálta az eset súlyát, és helyezte át a felelősséget a minisztériumi apparátusról egy szemfüles diákra, aki elcsente a hivatalos tételsort – a minisztériumi sajtótájékoztatón Pokorni Zoltán arról beszélt, hogy nem az érettségi bukott, csak a szervezése.

A felelősség hátrítása vagy áthelyezése máskor is jellemző lehet a politikai szóhasználatban. Az EMMI idei szótárához hasonló megközelítést alkalmazott – szintén 2005-ben – a kormányzat, amikor a munkanélküli segélyt, gyakorlatilag azonos tartalommal, álláskereső támogatásra nevezte át. Az asszociációs kör módosítása itt is egyértelműnek tűnik: a passzív segély kifejezést az aktív támogatás váltotta fel, a munkanélküliségi, ugyancsak passzív állapotot immár a sokkal aktívabb, cselekvésre ösztönző álláskeresésre cserélték. Aki álláskeresési támogatásban részesül, az aktívan keresi az elhelyezkedés, az egzisztenciális stabilitás megteremtésének lehetőségét, míg, aki munka nélkül tengődik, és emiatt havi egyszer segélyben részesül, az sokkal kisebb eséllyel akar változtatni a saját sorsán. Az elnevezés módosításával járó felelősség itt magukat az érintetteket ösztökélte nagyobb elszántságra, de a közvélemény szemében is fontos módosítás volt, mert másképp nézünk egy munkanélküli, mint egy álláskeresőre, holott tartalmilag a két dolog ugyanazt jelenti. (Vesd össze: az EMMI mostani szótárában a politikai küzdelmekben egyre inkább lejáratódott stadion kifejezés helyett a fedett sportlétesítmény szerepel, de ettől a magyar futball teljesítménye nem sokat változik.)

Ha már a katasztrófák esetében említettük a kevésbé közismert szavak begyűrűzését a közbeszédbe, akkor elmondható, hogy a reputációt potenciálisan megtépző ügyek esetében is sorra találkozhatunk mesterségesen gyártott szókrealmányokkal. Az iménti „tétellopás” kitélt is említhetnénk, de érdemes olyan konstruált politikai kifejezésekre is gondolnunk, mint amilyen a rezsiharc, az igazságbeszéd, vagy éppen az Amerikában létrejött „USA PATRIOT Act”⁷. Utóbbival nyilván nehezebb vitatkozni, mintha a tartalmilag vele megegyező megfigyelésre és kémkedésre felhatalmazó törvényként említették volna. Ezek a kifejezések sokszor nyelvtanilag is idegenek a fülnek, észrevehető róluk, hogy milyen típusú célzatossággal hozták létre őket, de kellő következetességgel, és persze megfelelő mennyiségben használva elérhetik a kívánt célt. (Ilyen célteljesítő szófacsarás jellemző a UPC távközlési szolgáltató által bevezetett jóarásít kifejezés, vagy az Erste bank által megteremtett bankolás szó.)

A cél szentesítette kifejezések ráadásul nem csak természetes nyelvérzékünket zavarhatják, de más tekintetben is nehézkesebbek, bonyolultabbak, hosszabbak. Hiába hosszabb és nehézkesebb, nem véletlenül hívták a megszállást „baráti segítségnyújtásnak” a szovjet blokk államai, bár attól még a történelmi tett ugyanaz maradt. De ide sorolhatjuk a

---

⁷ A terrorizmussal összefüggő bűncselekményekkel és hadi cselekményekkel összefüggésben az amerikai képviselőház nagyobb felhatalmazást adott a titkosszolgálatoknak amerikai és nem amerikai állampolgárok megfigyelésére. A törvény címének rövidítésével (Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism Act) USA PATRIOT Act (hazafiassági törvény) néven vált ismertté. (The USA PATRIOT Act 2001)

mostani politikai vitákban a családon belüli erőszak átnevezését párkapcsolaton belüli erőszakká: a kormányzat ezzel az aktussal kísérelte megvédeni a család fogalmát, és elválasztani azt az erőszak bármely formájától.

Megvizsgálhatunk olyan példákat is, amelyek korábbi, negatív megítélésű fogalmak átnevezését kísérik meg annak érdekében, hogy az új kifejezés pozitívabb csengésű legyen. Az agresszív és félelmet parancsoló hadügyminisztérium évszázados berögződés után nyerte el mai formáját, a honvédelmi kifejezést. Nyilvánvalóan fontos szempont lehetett az elnevezésnél, hogy a hon védelme nemes, patriotikus cselekedet, amely a legkevésbé sem osztja meg, sőt, egységes táborra egyesíti a közvéleményt. Legalább ilyen jelentőségű, hogy a háború, a hadba menetel sokkal inkább elítélt, megvetett és általános félelmet gerjesztő cselekmény, különösen, ha a háború célja nem a haza, a hon védelme, hanem agresszió más országok ellen. (Itt is érdemes utalni a fent tárgyalt felelősség irányítás, felelősség hárítás kérdéskörére: aki hadba megy, negatív szereplő, aki védi a hazáját: hős.)

Szemléletes példa hasonló törekvésre a tömegközlekedés fogalmának felszámolása. A tömeg, különösen, ha valahol „tömeg van”, negatív asszociációkat kelt az emberekben. A tömegközlekedés fogalma egyet jelentett a buszokon, villamosokon összezsúfolódó, egymást könyökkel fegyelmező, egymás lábára taposó kellemetlen utazási élménnyel. De mennyire más lesz máris ez a fogalom, ha közösségi közlekedésről beszélünk! A közösség pozitív asszociációkat keltő szó, a közösségi közlekedés kifejezés hallatán rögtön megjelenik előttünk az egymással békésen együtt élő, harmóniában együtt haladó, az élni és élni hagyni imperatívuszát mindig követő, nyugodt és boldog utasok ethosza.

Emlékezet, politika

Máskor az ilyen átnevezéseknek nem csak taktikai okai vannak, hanem szimbolikus erejük is. A jelenlegi kormányzat első lépései között valamennyi állami intézményt átnevezett nemzetivé, sokszor túlbuzgóságból, akár a nevetségessé válást is vállalva, mint például a nemzeti trafikok esetében. A szimbolikus gesztus mélyen érthető: az állam, történelmi tapasztalatoknál fogva, eleve negatív konnotációkkal rendelkezik. Az állam fogalma nem csak semleges, neutrális, de egyenesen kedvezőtlen: a fölülről jövő, diktátumokban gondolkozó, erőszakos, életről-halálról döntő erő egyfelől, a rosszul működő, tehetetlen, nem hatékony és pazarló, tesze-tosza intézményrendszer imázsa másfelől. Ezzel szemben a nemzet nem csak nemes eszmeként kelt pozitív asszociációkat, hanem egymagában kifejezi, hogy az adott intézmény vagy szervezet közös tulajdonunk, magunknak építjük, magunknak tartjuk fent. Ha rosszul működik, magunkat okolhatjuk, nem lehet fölfelé mutogatni, hiszen az állam nem, de a nemzet „mi vagyunk”. Azért, hogy a kifejezés megítélése még összetettebb és árnyaltabb legyen, ide vehetjük, hogy a nemzet kifejezés az ugyancsak baljós, és a szocializmus évei alatt lejáratódott „nép” kifejezést váltotta fel. Az internacionalista és kommunista felhangú szót kiváltotta a patrióta közösségérzésre sokkal alkalmasabb nemzet. Fokozatosan tűnt el a hivatalos nyelvhasználatból a neutrális, semleges államigazgatás kifejezés is, amelyet felváltott a jóval fennköltebb közszolgálat.

A kifejezések egy csoportja identitásképző erővel bír, vagy legalábbis az identitás, az önkifejezés, a csoporthoz tartozás lehetőségét, vagy egy másik csoporttól való elhatárolódást jeleníthet meg. A rendszerváltás előtti időszakban az '56-os forradalom megnevezése, ha egyáltalán megnevezték, az '56-os sajnálatos események, esetleg zavargások vagy ellenforradalom volt. A rendszerváltás eljöveteleként értelmezték sokan, amikor ugyannerre az eseményre egy kommunista politikai potentát a népfelkelés kifejezést használta, míg a rendszerrel nem azonosuló tömegek maguk között mindvégig forradalomként tartották számon az 1956. október 23-a és november 4-e közé eső időszakot. Ennél persze összehasonlíthatatlanul kisebb horderejű ügyekben is képes a szóhasználat kifejezni az iden-

titást, a szembenállást, vagy együvé tartozást. Szintén a rendszerváltás előtti időszakra utalva említhetjük a cserkészkolbász fennmaradását a kétforintos kolbász vagy úttörőkolbász felülről kezdeményezett megnevezéseivel szemben. Az évtizedekig következetesen cserkészkolbásznak hívott húskészítmény is képviselte a rendszer előírásaival való ellenkezést, a múlt végleges eltörlésének lehetetlenségét. A történet inverzének is tanúi lehetünk, bár ítéletet még nem lehet hirdetni: a Széll Kálmán tér a mindennapi szóhasználatban továbbra is Moszkva tér, másfelől egyre ritkábban hallani a „Felszab” megnevezést a Ferenciek terével kapcsolatban.

Fentiek egyúttal az utóbbi évek emlékezetpolitikai vitáira, a nagy léptékben levezényelt átnevezésekkel kapcsolatos történésekre is példák. Elmondható, hogy az átnevezések, a szómágia eszközeivel történő kifejezések feltalálása, átszínezése megtörténik a tulajdonnevek esetében is. (Riba 2015) A terek, utcák, intézmények nevei önmagukban nem sokszor vannak kapcsolatban az adott közterülettel vagy intézménnyel, valamennyi Petőfi és Kossuth utca, Rákóczi tér, Mátyás király útja, Ságvári Endre iskola sohasem lehetett közvetlen kapcsolatban névadójával, a névválasztás szinte minden esetben az emlékezetpolitika része. Vannak olyan, közel egyöntetű megítélés alá eső, történelmi szereplők, akiknek nevét fenntartás nélkül lehet használni, mások nevei azonban már megosztóak, vagy akár az éles politikai csaták részesei lehetnek (pl. Horthy, Szamuely, Klebelsberg, Ságvári, Hóman, Wass Albert). Az átnevezés vagy visszanevezés ilyenkor szimbolikus gesztus, amely egyúttal az elnevező vagy az átnevezést kritizáló fél identitását is mutatja. Az átnevezés, amennyiben identitáserősítő szándékkal történik, sokszor telítődik végletes érzelmi tartalommal is. Friss hazai példa a szegedi Ságvári Endre Gimnázium átnevezési törekvéseivel szemben fellépő egységfront, de emlékezhetünk a 2001-es amerikai terrortámadást követő háború francia bojkottjára (2003) is, amelynek következtében az árulást kiáltó, vehemensebb amerikai polgárok French Fries helyett a Freedom Fries kifejezést használták a hasábrumplira.

Az identitást, egy adott ügyben történő alapállást mutathatja egy-egy választott kifejezés használata. Az iWiW, ma már megszűnt, egykor meghatározó közösségi portál első pár tízezer felhasználója az oldalt mindig is „leánykori nevén” wiwként említi, említette. Egymást wiwesként és nem iWiWesként aposztrofálják, ezzel mutatva, hogy csatlakozásuk még az iWiWvé való átváltozás, vagy épp a „felhígulás” előtről datálódik. Hasonló identitásvitát tükrözhet, ha valaki génmanipulált vagy génmódosított élelmiszerekről beszél. Előbbi vélhetően esküdt ellensége, vagy legalábbis kétkedő ellenszurkolója, az ilyen ételeknek, míg a génmódosítás kifejezést használó fél közelebb van a semleges állásponthoz, de legalábbis kevésbé kérlelhetetlenül áll hozzá a kérdéshez.

A mindennapok művészete

A szómágia módszerével az üzleti életben, de még akár a hétköznapiakban is találkozhatunk. A céges szóhasználatban a kemény, barátságtalan kifejezéseket szokták helyettesíteni eufemizált, kevésbé rideg kifejezésekkel. Az üzembezáras a termelési hatékonyság növelése álnév alatt jelenhet meg, a kirúgások, leépítések pedig minden esetben létszám-racionalizálásként jelennek meg. Ha nem a létszámot racionalizálják, hanem csökkennek a jóléti juttatások, akkor költség-optimalizációról beszélünk. Nyilván jobban elfogadható az áldozathozatal, mint az elvonás, a juttatások csökkentése. A mindennapokban is élünk hasonló mesterkedéssel: ha lakást árulunk, a kicsi lakás „otthonos”, ha párt keresünk, akkor az idős inkább „fiatalos”, a csúnya pedig „szépnek mondott”. Ha autót árulunk, alig használt lesz a csotrogányból. A kódolás és dekódolás minden esetben az emberi kommunikáció része, és ha mindkét fél ismeri a szabályokat, az ilyen kódnyelvből nem lesz félreértés.

Ezzel a trükkel gyakran él a gasztronómia világa is. Brian Wansink: *Evés ész nélkül* (Wansink 2014) című kötetében több izgalmas kísérletben mutatja be, hogy az ételek elnevezései milyen módon képesek manipulálni az elmét. Amennyiben a menü olyan jelzők

szerepelnek, mint amilyen a tanyasi, zsenge, hagyományos, zamatos vagy ropogós, hajlamosak vagyunk magunkban magasabbra pozicionálni, kívánatosabbnak gondolni ugyanazt a fogást, mint ha csak pórias elnevezéssel szerepel az étlapon. (Wansink et al. 2005 és 2001) De nem csak a szuperlatívuszban megfogalmazott jelzők, hanem az ételnevek önmagukban is csodákra képesek: a kaviár és az escargot sokkal vonzóbb, mintha a menün halikra vagy csiga szerepel. A tintahal vonzóbb calamari álnéven, a vörös sügér finomabbnak hangzik, mint a vörös csattogóhal. A kutatások szerint az egzotikus (pl. cajuni), a nosztalgikus (pl. házias), az érzékszervi (pl. sistergő) jelzők működnek a legjobban. Az elnevezéses trükk már óvodás korban remekül beválk: a zöldségeket „elvből” elutasító kicsik rávetették magukat ugyanazokra az ételekre, ha a képzeletüket megragadó módon azokat őserdő turmixként, vagy erőborsóként tálták föl.

Az eufemizmus, például a rémisztő, nyugtalanító szavak átszínezése, nagyon gyakori velejárója a szómágiának. Gondolhatunk például a katonai nyelvhasználatra, amely a hivatalos nyelvezetben likvidálja vagy megsemmisíti az ellenséget, sohasem megöli vagy elpusztítja. Ez a fajta dehumanizálás elfogadhatóbbá teszi az egyébként felfoghatatlan, megemészthetetlen öldöklést. De a személytelenítés eszközével dolgozik az egészségügy is, ahol az orvosok azért, hogy a szomorú valósággal, fájdalommal, betegséggel, halállal ne kelljen folyamatosan szembesülni, érzelemmentes tárgyilagossággal, precíz, latin szóhasználattal kommunikálnak egymással és a világgal, a beteget pedig „elveszítik”, ha úgy hozza a sors. A halálra a köznyelv is számtalan alternatívát kitalál, hogy ne kelljen okvetlenül szembesülni a nyilvánvalóval: jobb létre szenderül, visszaadta lelkét a teremtőnek, eltávozott, stb.

Zárszó

Visszatérve a politikai kommunikáció világára, azt láthatjuk, hogy a szóhasználatban és a megnevezés jogáért való küzdelemben óriási szerep jut az érzelmi manipulációnak. A kritikus, támadó oldalon lévő politikai erők az egyes eseményekre igyekeznek leegyszerűsítő, megbélyegző, vagy éppen felmagasztaló kifejezéseket használni, míg a védekező oldal megpróbál neutrális, hivatalos szóhasználat mögé bújni. A történet sajátja, hogy a közvélemény könnyebben teszi magáévá a leegyszerűsítő, képszerű, megélhető, érzelmekkel dúsított megnevezéseket, mint a nehezen megjegyezhető, bürokratikus megfogalmazást. Míg a mindenkori kormányoldal felsőoktatási hozzájárulásról, addig az ellenzék tandíjról beszél. Ami az egyik oldalon dohánytermékek koncessziós jogának átadása, a másik oldalon trafikmutyi. Ami az egyik megközelítésben fosztogatás, zavargás, a másikban a sokkal emelkedettebb éhséglázadás kifejezést nyerheti.

Tanulmányomban bemutattam, hogy a szóhasználat, szóválasztással történő manipuláció, a szómágia korántsem új kommunikációs technika. Használata politikai berendezkedéstől, korszakoktól, ideológiai oldalaktól függetlenül megjelenik. Az EMMI által összeállított „Szótár” tehát nem egyedülálló a maga nemében, szokatlansága csupán az amatőr módon történt kiszivárgásában rejlik. Önmagában tehát, politikai kommunikációs szempontból, szakszerű és átgondolt anyaggal ismerkedhetett meg a közvélemény. Más kérdés, hogy készítéskor ez vélhetően legkevésbé sem volt cél. A politikai kommunikációban, akár csak az üzleti életben, a jól eltalált, átgondoltan megválasztott szavak, kifejezések, és azok következetes, a szervezet valamennyi megszólalója által történő használata jó és követendő megoldás.

Irodalom

- Coombs, Timothy W. (1995) Choosing the right words: The Development of Guidelines for the Selection of the „Appropriate” Crisis Response Strategies. *Management Communication Quarterly*, 1995/8 (4) 447–476.
- Emberi Erőforrások Minisztériumának Sajtó- és Kommunikációs Főosztálya (2015) *Szótár: Az ágazati kommunikáció ajánlott és nem használható elemei*.
- Froomkin, Dan (2014) Non-denial denials: It started with Watergate. *The Intercept*, 2014. február 10. <https://firstlook.org/theintercept/2014/10/02/non-denial-denials-started-watergate/>. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Herring, Jonathan (2013) *Érvelés*. Budapest, Scolar Kiadó.
- Kelly, Alan (2006) *The elements of influence*. New York, Plume – Penguin Books.
- Kósa András (2015) Az Emmi dolgozóinak tilos kimondaniuk, hogy stadion és hogy szegénység. <http://vs.hu/kozelet/osszes/az-emmi-dolgozoinak-tilos-kimondaniuk-hogy-stadion-es-szegenyseg-0218#!s12>. Utolsó elérés: 2015. február 18.
- McRaney, David (2013) *Rejtett éniük*. Budapest, HVG Könyvek.
- Merriam-Webster (2015) *Dictionary*. <http://www.merriam-webster.com/dictionary/spin%20doctor>. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Murányi Gábor (2015) Szóba sem jöhet. *HVG*, 2015. február 28., 38–39.
- Nguyen, Tina (2014) Sorry if I offended you: 2014’s Worst Non-apology Apologies. *MediaITE*. 2014. december 16. <http://www.mediaite.com/tv/sorry-if-i-offended-you-2014s-worst-non-apology-apologies/>. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Ószabó Attila, Vajda Éva (1999) Fiúk a bányában. Az Orbán család vállalkozásai. *Élet és Irodalom*. 1999/33. http://www.es.hu/oszabo_attila-vajda_eva;fiuk_a_banyaban;2014-01-28.html. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Rajnai Attila (2003) Tokaji borcsaták. *Élet és Irodalom*. 2003/47. http://www.es.hu/rajnai_attila;tokaji_borcsatak;2003-11-24.html. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Rajnai Attila (2005) Tokaji borcsaták II. *Élet és Irodalom*. 2005/10. http://www.es.hu/rajnai_attila_riportja;tokaji_borcsatak_ii;2005-03-14.html. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Riba István (2015) Névszerűség. Sarkára áll az MTA? *HVG*. 2015/14. http://hvg.hu/itthon/201514_sarkara_all_az_mta_nevszeruseg. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Szénási Sándor (2013) Az ellenzék és a szómágia. *168óra*. 2013. június 25. <http://www.168ora.hu/itthon/kalman-laszlo-nyelvesz-nyelv-kulcsszo-fidesz-kommunikacio-115146.html>. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- The USA PATRIOT Act (2001) <http://www.justice.gov/archive/ll/highlights.htm>. Utolsó elérés: 2015. május 21.
- Török Gábor (2005) *A politikai napirend. Politika, média, közvélemény és az „agenda-setting” hatás*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Török Gábor (2013) Alá. http://torokgaborelemez.blog.hu/2013/03/13/489_ala. Utolsó elérés: 2013. március 13.
- Wansink, Brian (2014) *Evés ész nélkül*. Budapest, HVG Könyvek.

- Wansink, Brian; van Ittersum, Koert; Painter, James E.(2005) How Descriptive Food Names Bias Sensory Perceptions in Restaurants. *Food Quality and Preference*. 2005/5. 393–400.
- Wansink, Brian; van Ittersum. Koert; Painter, James E. (2001) Descriptive Menu Labels' Effect on Sales. *The Cornell Hotel and Restaurant Administration Quarterly*. 2001/6. 68–72.
- Windisch Judit (2015) A gazdasági bevándorlás veszedelmet hoz.
<http://vs.hu/kozelet/osszes/orban-a-gazdasagi-bevandorlas-veszedelmet-hoz-0111>.
Utolsó elérés: 2015. január 11.